

રત્ન ત્ર યી

પૂ. 'ચિત્રભાનુ'

પૂ. મુનિશ્રી ચંદ્રકાન્તસાગરજી મહારાજ સ્મારક ગ્રંથ-૨

રત્ન ત્રયી

: અવચનકાર :

પૂ. મુનિશ્રી ચંદ્રકાન્તસાગરજી મહારાજ
'ચિત્રભાનુ'

પ્રકાશક :

દિવ્ય જ્ઞાન સંઘ

૧૩૭, નેતાજી સુભાષ રોડ

મુંબઈ ૧

આવૃત્તિ પહેલી

વિક્રમ સંવત ૨૦૨૨

મૂલ્ય : ૪૦ પૈસા

મુદ્રણ સ્થાન :

સાધના મુદ્રણાલય

દાણાપીઠ

ભાવનગર

યાદ....

પૂજ્ય મુનિશ્રી ચન્દ્રપ્રભસાગરજી મહારાજનો પરિચય આપવો એટલે સૂર્ય આગળ દીપક ધરવા જેવું હવે અમને લાગે છે. એમની વિશિષ્ટ શૈલીએ જે સારા વક્તાઓ સંભળ્યા છે એ જ એમની સૌથી શ્રેષ્ઠ ઓળખ છે.

એમનાં ચિન્તનપૂર્ણ વિચાર, મૈત્રીપ્રેરક વાણી અને ઓળસપૂર્ણ આચાર એ સમાજમાં ક્રાન્તિ અને સંગઠનનાં અગ્રદૂત સમા છે. એમનાં આ વિશિષ્ટ તરવોએ કોને નથી આકર્ષ્યા અને કોને નથી આમંત્ર્યા ? આ ‘રતનત્રયી’ પ્રવચન પણ એવા જ એક યાદગાર પ્રસંગનું બીજ છે.

મુખ્યમંત્રી અણુવ્રત સંઘના આગેવાનોના ભાવભર્યા નિમંત્રણથી પૂજ્યશ્રીએ અણુવ્રત હોલની વિશાળ મેદની સમક્ષ “રતનત્રયી” પર તા. ૨-૩-૬૬ થી ૪-૩-૬૬ બુધ, શુક્ર અને શુક્ર સુધી આપેલ આ પ્રવચન હૃદયને કેવું સ્પર્શી જાય છે તે તો આ વાંચ્યા પછી વાચક પોતે પણ કહી શકશે.

દ્રશીઓ:

દિવ્યજ્ઞાન સંઘ-મુખ્યમંત્રી

મૈત્રી ભાવના

મૈત્રી ભાવનું પવિત્ર ઝરણું મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે;
શુભ થાયો આ સકલ વિશ્વનું એવી ભાવના નિત્ય રહે.

પ્રભોદ ભાવના

ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખી હૈયું મારું નૃત્ય કરે;
એ સંતોના ચરણ-કમલમાં મુજ જીવનનું અર્થ્ય રહે.

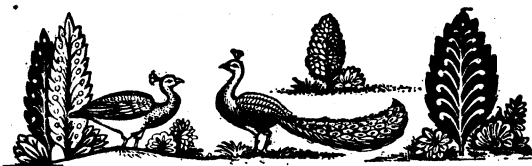
કારુણ્ય ભાવના

દીન ફૂર ને ધર્મવિહૂણા દેખી દિલમાં દર્દ રહે;
કરુણા-ભીની આંખોમાંથી અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે.

માધ્યસ્થ ભાવના

માર્ગ ભૂલેલા જીવનપથિકને માર્ગ ચીંધવા ઊભો રહું;
કરે ઉપેક્ષા એ મારગની તો યે સમતા ચિત્ત ધરું.

ચન્દ્રપ્રભની ધર્મભાવના હૈયે સૌ માનવ લાવે;
વેરઝેરનાં પાપ તજીને મંગલગીતો એ ગાવે.

{ ર ત્ન ત્ર યી }

માનવ જીવન એ ગુણરત્નોની ખાણ છે. એમાં દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણ તો પરમ તેજથી ચમકતા મહારત્નો છે. આપણે આ ત્રણ દિવસની પ્રવચનમાળામાં આ રત્નત્રયીનું ચિન્તન કરવાનું છે.

હીરો પણ છે તો પથ્થર જ ને ! ખાય તો મરી જવાય, પાસે રાખે તો ડર રહે અને વાગી જાય તો લોહી કાઢે—એવાં પથ્થર જેવા હીરાથી પણ લોકો આનંદ માણે છે; તો આધ્યાત્મિક હીરો—આધ્યાત્મિક રત્ન મળતાં તો માણસને કેટલો આનંદ થવો જોઈએ ? ભગવાન મહાવીરે આધ્યાત્મિક વસ્તુને આ જડ રત્નો સાથે શા માટે સરખાવી ? આધ્યાત્મિક ગુણ આગળ રત્નો શું હિસાબમાં ? છતાં સરખામણી કરી છે. દુનિયામાં જેમ ચાંદી, સોનું ને ઝવેરાત કરતાં રત્નો કીમતી છે, તેમ અધ્યાત્મમાં આ રત્નત્રયી જેને મળી જાય તે ધનવાન બની જાય છે, તેનો જન્મ સફળ

થઈ જાય છે. પરમ શાંતિમાં બિરાજમાન થવું હોય તો સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર્યની પ્રાપ્તિ અનિવાર્ય છે.

મોક્ષના માર્ગ ચાર છે : (૧) લક્ષ્મિમાર્ગ, (૨) યોગમાર્ગ, (૩) કર્મમાર્ગ અને (૪) આસનસિદ્ધિમાર્ગ.

પૃથ્વી વીતરાગ દશાનો જેમણે અનુભવ કર્યો છે તેવા લગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે, રત્નત્રયીનો માર્ગ સર્વોત્તમ છે. આમ તેમણે ઊંચામાં ઊંચો માર્ગ બતાવ્યો. સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તો જે હેતુ માટે માનવ અહીં આવ્યો છે, જે હેતુ માટે માનવ જીવનને ધન્ય કહ્યું છે, તે જીવન ધન્ય બની જાય છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર,— આ રત્નત્રયીની ત્રિપુટી ન મળે તો બધું મળવા છતાં મનુષ્ય જન્મનો આંટો નિષ્ફળ જાય છે.

જે મેળવીને મૂકી દેવું પડે તે મેળવ્યાં છતાં ન મેળવવા બરોબર છે.

રંગૂનમાં જેઓ કરોડપતિ હતા તેમના પૈસા ત્યાંની સરકારે પકાવી લીધા. તેઓ અહીં આવ્યા તો ખાવાના પણ ફાંફા ! તો એ કરોડપતિ શું કામના ? ગમે તેટલું રળે પણ સાથે ન લઈ શકે

તો રજ્યું ન રજ્યા બરોબર છે. આ જન્મમાં આપણે ખૂબ લેગું કરીએ પણ અહીંથી જઈએ ત્યારે કંઈ પણ સાથે નહિ લઈ જઈ શકીએ તો લેગું કર્યું ન લેગું કર્યા બરાબર છે.

મહાપુરુષો કહે છે કે એવું લેગું કરો જે તમે સાથે લઈ શકો. તેઓ એમ નથી કહેતા કે છોડી દો. ધર્મ નથી કહેતો કે છોડી દો. ધર્મ તો કહે છે કે મેળવી લો. જેટલું ભરાય એટલું ભરો. આવો અવસર ફરી જીવનમાં નહિ મળે. એવું લેગું કરો કે બધી વસ્તુ છૂટી જાય પણ જે મેળવેલું છે તે ન છૂટે. ધર્મમાં પ્રાપ્તિની વાત છે, છોડવાની નહિ; લેવાની વાત છે, ત્યાગની નહિ.

તમારે સારું; જાંચું લેવું હોય તો હલકું છોડવું પડે. ચણાને છોડો તો હીરાથી મૂઠી ભરી શકો. જાંચી વસ્તુ લેવી હોય તો તુચ્છને છોડો. આનંદની પ્રાપ્તિ માટે કષાયોને છોડ્યા વિના કેમ ચાલે? ભોગમાં જીવ હોય તો પ્રભુનો યોગ કેમ થાય? ચણા છોડ્યા વિના, હીરા કેમ મળે?

સાધનો સિદ્ધિનો નિર્ણય કરે છે. શુદ્ધ સાધનો દ્વારા ચિત્ત શુદ્ધ થાય, અને શુદ્ધિથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.

કપડું સાબુથી ધૂએ તો ઊજળું થાય પણ અંધારામાં સાબુ જેવો દેખાતો કોલસો લઈને કોઈ ઘસઘસ કરે તો કપડું કાળું થાય કે ઊજળું? પછી તમને કપડું કેટલું ઘસો છો તે નથી પુછાતું, પણ સાધન કયું વાપર્યું હતું તે પુછાય છે. મહેનત કેટલી કરી તે નહિ પણ સાધન ક્યાં વાપર્યાં તે પુછાય છે.

સાધન નખળાં તો મહેનત નકામી. શુદ્ધિ માટે સુંદરમાં સુંદર સાધન જોઈએ. સાધન હલકું કે નખળું હોય તો શુદ્ધિ જરાં પણ ન થાય. શુદ્ધિ અને સિદ્ધિનો આધાર સાધન પર છે.

અધ્યાત્મનું ક્ષેત્ર ગગન કરતાં વિશાળ છે. અંત ન આવે એટલો વિશાળ એનો રાજમાર્ગ છે. આત્માનો માર્ગ અનંત છે, તો સાધનો પણ અસંખ્ય છે. આપણે ચૂટેલા આ ત્રણ સાધનોનો વિચાર કરીએ. જે સાધનો દ્વારા શુદ્ધિ થાય અને શુદ્ધિ એટલે જ સિદ્ધિ.

સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન ને સમ્યગ્ ચારિત્ર એ સાધન છે. મોક્ષ એ આપણું સાધ્ય છે.

સમ્યગ્ દર્શન શી ચીજ છે? એ એક પ્રકારની રુચિ છે, ખ્યાસ છે, ધ્રુવા છે.

કોઈ વસ્તુ જોઈએ અને ગમી જાય, મનમાં ચોંટી જાય, જોયા પછી વસ્તુની લગન લાગી જાય; થાય કે આ વસ્તુ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરું, કેવા પ્રયત્નથી મેળવું, આ દિલની લગનને “સમ્યગ્ દર્શન” કહે છે.

આત્માની લગન લાગે, આત્મા માટે રુચિ જાગે; થાય કે આ બધું ખરું પણ અંદર રહેલાને પામું નહિ, શોધું નહિ તો આ જન્મનો અર્થ શો ?

અંદરની વસ્તુ જોઈ પોતે તેના તરફ આકર્ષાઈ જાય તેનું નામ સમ્યગ્ દર્શન.

બજારમાં થોડા પૈસા લઈને નીકળ્યા ને ત્યાં તમને કીમતી વસ્તુ ગમી જાય, તમારા દિલમાં વસ્તુ લાવી જાય; થાય કે ખરીદીને જ રહીશ. પણ તમારી પાસે પૂરા પૈસા નથી, તમે દુકાનદારને કહો છો: ‘મારે માટે આ રહેવા દે. ગમે તેમ કરીને પૈસા ભેગા કરીશ. મારી ખાતર તું આ વસ્તુ વેચીશ નહિ’ એક વસ્તુ ગમી જાય તેને માટે આ કેવી તાલાવેલી !

અધ્યાત્મ માટે પણ આવીજ રુચિ પ્રગટવી જોઈએ. એક વસ્તુ ગમી ગઈ તો કુરબાન થઈ જવાય છે. એની પાછળ દુનિયા, પૈસા, સંસાર કે જીવન બધું જ કુરબાન છે. ત્યાગ કરનારને—જેણે ઘર વગેરે છોડ્યાં

છે એને—કોઈ એવી વસ્તુ ગમી ગઈ છે, જેની આગળ આ બધી વસ્તુ નાચીજ લાગે છે.

જેને આત્માની પસંદગી થાય, દર્શનનો સ્પર્શ થાય એ ચારિત્ર પામે. તેને મન દુનિયાની વસ્તુનો ત્યાગ સહજ વાત છે.

જે વસ્તુ ગમે છે તે વસ્તુ પાછળ કોઈ વસ્તુનો ત્યાગ કરવામાં મુશ્કેલી નથી. આત્માની ઝાંખી થાય તો ત્યાગ, ત્યાગ જ ન લાગે. વસ્તુ છૂટી જાય. મનમાં એમ ન થાય કે કેટલું બધું છોડ્યું. થાય કે છોડ્યું, પણ મેળવ્યું તો ખરું ને ? એની પાછળ સમ્યગ્ દર્શન છે.

એક વસ્તુની સાચી પ્રીતિ લાગે તો ખીજ વસ્તુ સહજે છૂટી જાય.

કોઈ વેપારીને ઉપવાસ કરવાનું કહેા તો કહે મારાથી ન બને. પણ જ્યારે ઘરાકી જામી જાય ને ખાવાનો સમય ન મળે તો ઉપવાસ પણ થઈ જાય. જે લોકો એકટાણું પણ ન કરે તેને વ્યાપાર ખાતર ઉપવાસ કરતાં જોયા છે ને ? વસ્તુ ગમી જાય પછી સહનશીલતાનો પ્રશ્ન જ નથી.

ભૂખના બદલામાં એને એવું કાંઈક મળે છે, જ્યાં ભૂખ, ભૂખ નથી રહેતી.

જે ત્યાગ કરે છે, ઉપવાસ કરે છે, તેને અંદરનો આસ્વાદ મળે છે; એને તપશ્ચર્યા સહજ લાગે છે. સ્વાધ્યાય તેમ જ ચિંતનમાં ઉપવાસ કરનારને એ યાદ જ નથી આવતું કે આજે મેં ખાધું નથી. વસ્તુ પ્રત્યે લગન વિના જે કરશે તે ભારૂંપ જ લાગશે. લગન એટલે વસ્તુમાં વસ્તુનો રસ.

જે વસ્તુ પ્રિય લાગે તેને માટે ગમે તેટલું કરે પણ કાંઈ નથી લાગતું. ઊલટાનું એમ થાય છે કે મેં એને માટે કશું જ નથી કયું. મા જ્યારે વહાલી દીકરીને કાંઈ આપે છે ત્યારે ગમે એટલું આપે પણ એને એણું જ લાગે છે. એક વસ્તુ પ્રિય લાગી પછી એને માટે ગમે એટલું કર્યા પછી પણ કાંઈ નથી કયું એમ થયા કરે છે. આત્મા માટે કરે પછી અહંકારનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહ્યો ?

રાણકપુર કુદરતના જોળામાં આવેલું રમણીય ધામ છે. અરવલ્લીના પહાડોના જોળામાં મંદિર બેઠું છે. ધરણાશાહને એવી તો કેવી લગન લાગી હશે કે જેણે જંગલમાં જઈને એ મંદિર ઊભું કયું ! આજે તો લોકોને દરેક ઠેકાણે પોતાની તખ્તી ભેઈએ; જ્યારે આ મંદિરનો બાંધનાર શોધ્યો જડતો નથી. ધરણાશા કોણ એ બબર નથી પડતી. મંદિરમાં

૧૪૪૪ થાંભલા છે. તેમાં એક થાંભલા પર બે નાની આકૃતિઓ હાથ જોડીને બેસી છે. જાણે કહી રહી છે: ‘અમે કાંઈ કરી શક્યા નથી.’ જેના જીર્ણોદ્ધારમાં જ ૧૩ લાખ રૂપિયા લાગ્યા તો તેના બાંધકામમાં કેટલો ખર્ચ લાગ્યો હશે તેની કલ્પના કરો ! છતાં, કયાંય બંધાવનારનું નામ દેખાતું નથી. હાથ જોડેલાં પતિપત્નીમાંથી નમ્રતા નીતરે છે. ભગવાનની લગન લાગી હોય તે એમ જ કહે ને કે જે જોયું છે તેની આગળ અમે જે ક્યું છે તે શી વિસ્માતમાં છે ?

દર્શન એટલે રુચિ. તેની પ્રાપ્તિ વિના બેચેની લાગે. ભગવાનના ભક્તો પાગલ લાગે કારણકે એ પોતામાં ખોવાઈ ગયા છે, સતની પાછળ પાગલ થયા છે, વાતો કરતાં પણ એને ભગવાનનું સ્મરણ આવે છે.

જ્ઞાન અને ચારિત્ર દર્શન વગર નકામાં છે. પહેલાં દર્શન થવું જોઈએ, ભગવાનને જોઈને મનમાં અહોભાગ્ય લાગવું જોઈએ. થાય કે આ ભગવાન મારા આત્માનું પૂર્ણ રૂપ છે. કષાયોને લીધે તેમનો અધૂરો અંશ હું છું. તો હું પૂર્ણના ધ્યાનથી પૂર્ણ બનું એવી લગન, એવી રુચિ મને થવી જોઈએ.

મંદિરમાં લગવાન કાંઈ એમ જ નથી દેખાતા.
અંદર ભૂખ લાગવી જોઈએ; તો લગવાન દેખાય.

જેટલી ભૂખ તીવ્ર એટલી રસોઈ મીઠી, જેટલી
ભૂખ ઓછી એટલી રસોઈ ફિક્કી.

હું આત્મા: અનંત શક્તિનો સ્વામી: આ
દેહમાં સમાઈને નાનકડી દુનિયામાં કેમ ભરાઈ
બેઠો છું? હું, કે જે આ જન્મની પહેલાં પણ હતો,
અને આ મરણની પછી પણ રહેવાનો છું તે મરવાની
ભીતિમાં કેમ ગભરાઈ બેઠો છું! મૃત્યુ કોનું?
દેહનું કે આત્માનું? દેહ મરે, આત્મા તરે; દેહ પડે,
આત્મા ચઢે. એવા શાશ્વત આત્માની શ્રદ્ધા એ જ
સમ્યગ્દર્શન.....આ સમ્યગ્દર્શનથી તો જીવન
મીઠું બની જાય.

ચાણક્ય નાનો હતો. એને ઘેર સાધુ વહોરવા
આવ્યા. બાળકના દાંત જોઈને સાધુના મોં પર સુંદર
સ્મિત આવ્યું. પ્રાણે કારણ પૂછ્યું. સાધુએ બાળકના
દાંત જોઈને કહ્યું કે, આ બાળક સમર્થમાં સમર્થ
સમ્રાટ થવાનો હોય એવાં ચિહ્નો છે. મા ધર્મિષ્ઠ
હતી. થયું કે, સમ્રાટ થવું એ એક ભવની વાત છે
પ્રણ સમ્રાટ થતાં સંહાર કરી દુર્ગતિએ જવું એ
ભવોભવની વાત છે. એના કરતાં સમ્રાટ ન થાય

તો શું ખોટું ? માએ કાનસ લઈને દાંત ઘસી કાઢ્યા. બાળકને ખૂબ દુઃખ થયું. મા બાળક માટે આ લેવનું નહિ પણ લેવોલેવનું હિત ઇચ્છે છે. બાળકના આત્માના હિત માટે મનએ હૃદય કઠોર કર્યું. ચાણક્ય સમ્રાટ ન થયો પણ પછી સમ્રાટનો સર્જક જરૂર થયો.

તમે બાળકનું શ્રેય ઇચ્છતા હો તો જીવનમાંથી ચૂંટી ચૂંટીને સારી વાતો કહો. બાળકનું મન કોમળ, સુકુમાર, નિર્દોષ હોય છે. સારી વાતો મૂકતાં બાળકના મનમાં સ્વપ્નો ઊભાં થાય છે. દરેક બાળક આગળ કંઈ ને કંઈ આદર્શ મૂકે. એ આદર્શ માટે એના મનમાં વિચાર ઊભા કરે. તમે બાળક આગળ સારી વાત ન મૂકો, સુંદર આદર્શ ન મૂકો એટલે એ નિર્દોષ બાળક સિનેમામાંથી નકલ કરે છે, ખરાબ શીખે છે.

આ સ્વજનો ગયા જન્મમાં હતાં, આ જન્મમાં છે; આવતા જન્મમાં રહેવાનાં છે. આ જન્મમાં આવેલ સ્નેહીનું સાડું કરીએ તો આવતાં જન્મે તેઓ ઊંચા આવે.

બાળકોના મનમાં સુંદર વિચારોનાં બીજ વાવવાથી તેમની મનોભૂમિ પર તે વૃક્ષ બનીને આવે

છે. બાળકને સુંદર વિચારો તથા સુંદર વાચન આપી તેમનું મન તૈયાર કરવાનું છે. પહેલા સુંદર મન, પછી જ ધન, આજે મન ઓછું, પણ ધન વધારે છે.

આત્મજ્ઞાનવાળી વ્યક્તિ સુખ અને દુઃખમાં સમાન રહે. પૈસાથી અહંકારી ન બને, નિર્ધનતામાં દીન અને કંગાલ ન બને. સાધનોની વિપુલતામાં એટલી જ નમ્રતા અને સાદાઈ રહે તે આ દૃષ્ટિના જ પ્રતાપે.

ચરોતરમાં વિહાર કરતાં એક ધનાઢ્ય ભાઈ મળ્યા. તેમના કપાળમાં મોટો ઘા હતો. ગરીબાઈમાંથી શ્રીમંત થયા હતા. સાદાઈથી રહે અને પૈસા દાન વગેરેમાં વાપરે. એમના કપાળના ઘા વિશે પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે, ‘આ ઘા મારો ગુરુ છે, તેણે ચુરુનું કામ કર્યું છે. નાનપણમાં હું એક ધનવાનના મકાનની બાજુમાં રહેતો હતો. ધનવાનના દીકરા રમવા આવે ત્યારે કોઈવાર ખિસ્સામાંથી ચોકલેટ વગેરે કાઢીને ખાય અને કોઈવાર મને આપે. એકવાર તેમની માએ આપવાની ના કહેવાથી મને ન આપી. બાળકો માએ આપેલ વિચારોનું પ્રતિબિંબ છે. હું ઘેર જઈ રડવા લાગ્યો. માએ

ઘણું સમજાવ્યો પણ મેં હઠ પકડી. માએ ધનવાનને હાથ જોડીને કહ્યું કે તમે તમારાં છોકરાંઓને ઘરમાં ગમે તે ખવડાવો પણ બહાર જઈને અમારાં છોકરાંનાં દેખતાં ખાય ને એ જોઈને અમારાં છોકરાં અમારી પાસે માગે ને અમને હિરાન કરે એ ઠીક નહિ. આ સાંભળી શેઠાણી તો ગરમ થઈ ગઈ કહે : “મારાં છોકરાં બજારમાં અને શેરીમાં બધે ફાવે તે ખાશે.” અને મારી માને બહાર કાઢી. હું સમજ્યો કે મા અંદર ચોકલેટ લેવા ગયેલી છે. મા નીકળી એટલે મેં ચોકલેટ માગી. માને દુઃખ થયેલું, અપમાન થયેલું એટલે મારી આ માગણીથી ગુસ્સે થઈ, ને બાજુમાં પથ્થર પડેલો તે ઉપાડી મારા પર ઘા કર્યો. મને વાગ્યું, લોહીની ધારા નીકળી. માને ઘણું દુઃખ થયું ને હું ફરીથી માગવાનું ભૂલી ગયો. મોટો થયો, પૈસાદાર થયો, પણ ઘા રહી ગયો. રોજ અરિસામાં મોં જોતાં ઘા યાદ આવે છે. એની પાછળ રહેલી જિંદગીની વાત યાદ આવે છે. એ ઘા જાણે કહેતો હોય છે: “બીજાનાં સુખે તારા કપાળમાં ઘા કર્યો પણ હવે તારું સુખ બીજા કોઈના કપાળમાં ઘા ન કરે તે ધ્યાન રાખજે.” મેં મારા ઘામાંથી આ પાઠ લીધો, મેં એને મારો ગુરુ માન્યો. ’

દરેક માણસે એ વિચારવાનું છે કે આપણું

આધ્યાત્મિક સુખ બાળકને પણ કેમ મળે. એવું જ્ઞાન એને કેમ પ્રાપ્ત થાય જેથી કોઈકના કપાળમાં એ ઘા કરી ન બેસે, સમાજને નુકસાન ન કરી બેસે. આ જવાબદારીની વાત છે. એ માટે પહેલાં આપણને એવું દર્શન થવું જોઈએ, એવી લગની લાગવી જોઈએ કે જેથી આત્મા શુદ્ધ બને. આ આત્મા સર્વમાં છે, ગયા જન્મમાં હતો, આ જન્મમાં છે અને હજી પ્રવાસ ચાલુ જ છે, એવું જ્ઞાન થાય.

ઉપવાસ, ધ્યાન, તપ જે કરે છે તે આત્માની નિર્મળતા માટે છે કારણકે એમ કરતાં કરતાં શુદ્ધિનો અનુભવ થાય છે.

આત્મા છે એવી પ્રતીતિ થઈ એ દર્શનની શરૂઆતનું લક્ષણ છે. મોક્ષ મળ્યો એટલે દર્શનની પૂર્ણાહુતિ. આત્માની ઓળખ એટલે દર્શનનો પ્રારંભ; અને કર્મોથી આત્માની મુક્તિ એ દર્શનની પૂર્ણાહુતિ.

તમે માત્ર આ દેહને જ ઓળખો છો— આત્માને ભૂલીને. આત્માની ઓળખાણ ન થાય ત્યાં સુધી કંઈ નથી. જે પોતાને જ ન ઓળખે, હું આત્મા છું, જ્યોતિર્મય છું, ત્રણ કાળમાં મરવાનો નથી ન જાણે તે તે બીજાને ચૈતન્યરૂપે

કેવી રીતે ઓળખે? જે પોતાને જ જડરૂપે જુએ, અને માને કે પોતે પંચભૂતનું પૂતળું છે તે પોતાનાં સગાંઓને પણ પંચભૂતનાં પૂતળાં જ સમજે ને? જે પોતાને આત્મારૂપે ઓળખે છે તે જ અધ્યાત્મની ઓળખદ્વારા જગતમાં ચૈતન્યનો ધબકાર જુએ છે. એને એમ થાય કે બધામાં મારા જેવો આત્મા પડ્યો છે. જેનામાં આત્મજ્ઞાન નથી તેના દુઃખનો પાર નથી. આવા માણસો માત્ર શરીરને ઓળખે છે અને શરીરમાં થોડું ખરાબ થાય તો તેને દુઃખ થાય છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ કહે છે કે સ્ત્રી-પુરુષે લગ્નમાં પણ એ વાત ભૂલવાની નથી કે માત્ર સંસારના તુચ્છ ભોગ માટે આ જોડાણ નથી, પણ ધીમે ધીમે મોક્ષમાર્ગના સાથી થવા જોડાયા છીએ. આ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પતિ માંદો થાય કે અપંગ થાય તો નભાવવાની લાવના છે. પત્ની બીમાર થાય કે લાંબી માંદગીમાં આવી જાય તો ય પતિ એની કાળજી કરુણાપૂર્વક લેતો જ રહે છે.

ન્યાં ધર્મ નથી ત્યાં પતિ લાંબો સમય માંદો રહે તો છૂટાછેડા લેવાય છે. કારણકે પંચભૂતનાં રૂપમાં જુદા જ અણતંત્ર જ પ્રકે ને.

આત્માની ઓળખાણ થતાં સંસાર અનાસકિત-
વાળો અને ઉચ્ચ વિચારણાનું ધામ બને છે. અત્યારે
લોકો તુચ્છ સ્વાર્થ માટે લેગાં થયાં છે. ઊણપ
આવી તો તમે તમારે રસ્તે અને હું મારે રસ્તે.
બંનેના રસ્તા જુદા. પણ આત્માની ઓળખથી તો
બંને એકબીજાને માટે સહન કરે છે.

અંજના સતીને પતિનો વિયોગ ૨૨ વર્ષ રહ્યો.
પવનંજય સામે જુએ કે નહિ પણ બાઈ કહે કે, આ
તો શરીરની વાત છે; ચાલો સંયમ પળાશે; તે
છતાં એના આત્માને હું તારીશ. ૨૨ વર્ષે જ્યારે
પવનંજયની આંખ ઊઘડે છે ત્યારે પશ્ચાત્તાપ થાય
છે. રડે છે. કહે છે કે, “હું દુષ્ટ હતો.” પત્ની કહે
છે કે, “તમે દુષ્ટ હતા જ નહિ. જો દુષ્ટ હતા તો
આંસુ ક્યાંથી? હવે તો દુષ્ટતા પણ ધોવાઈ ગઈ.”
બાણે કે ૨૨ વર્ષમાં કાંઈ બન્યું જ નથી. આવી
વાત આત્માની ઓળખાણથી થાય.

રત્નત્રયીની ત્રિપુટી જીવનમાં આવી જાય,
ઓળખ થાય તો સંસાર જુદો જ બને. પછી
તમે સાથે રહો પણ ઊર્ધ્વગતિએ પહોંચવા સદા
તત્પર રહો.

આત્માની ઓળખાણ પછી નવમે ભવે રાજુલ

અને નેમ મોક્ષ પામ્યાં. નેમે જ્યારે રાજુલને પરણવાની ના કહી ત્યારે રાજુલ તેની બહેનપણીને કહે છે, “એ લલે હાથ પર હાથ ન મૂકે, પણ માથા પર તો હાથ મૂકશે ને?” આ આત્માની ઓળખાણ છે.

આત્મા છે એ જાતની સમજણ થાય ત્યારે દર્શનનો પ્રારંભ થાય. એ માર્ગે સાધના કરતાં કરતાં આત્માકર્મમાંથી મુક્ત થાય. આત્મા કષાય અને વિષયથી મુક્ત થયો એટલે દર્શનનું કામ પૂર્ણ થયું.

આત્મા માટે તલસાટ, ભૂખ તે સમ્યગ્દર્શન.

હું ચેતન છું એ દર્શન. જ્યાં સુધી દર્શન નથી, ત્યાં સુધી હું શરીર છું; દર્શન થાય એટલે હું આત્મા છું.

શરીરને સુખદુઃખના આઘાત-પ્રત્યાઘાત લાગે છે. આત્મજ્ઞાનીને સુખદુઃખના આઘાત-પ્રત્યાઘાત નથી લાગતા.

આત્મા સ્વામી છે, દેહ દાસ છે. આત્માએ શરીર ધારણ કર્યું છે. શરીર ધારણ કરનાર સ્વામી ધારે ત્યારે દેહને ક્ષાપી શકવાની સ્વતંત્રતા ધરાવે છે. જેમ કોઈ માલિક કહે કે આ નોકર છે; તેમ આત્મા કહે કે આ મારું શરીર છે. ‘મારા’નો અર્થ

મારાથી ભિન્ન એમ થાય છે. એકતા હોય તો તે સંબંધની છે સંબંધ તૂટતાં આત્મા જુદો અને દેહ જુદો. સંબંધ પૂરો થયો એટલે દુઃખ પણ દૂર થયું. ઘણાય એવા સુકુમાર શરીરવાળા માણસો છે, જેમનાથી જરીયે તાપ સહન ન થાય, પણ સંબંધ પૂરો થતાં આત્મા આગળ વધે છે, પછી પાછળ રહેલા શરીરને બાળવામાં આવે છે; અને છતાં એ ફરિયાદ કરે કે મારાથી તાપ સહન નહિ થાય ! આ વાત વિવેકદષ્ટિથી વિચારવાની છે—મૃત્યુ પછી નહિ પણ જીવતાં સમજવાની છે; દ્રષ્ટા બની આ વસ્તુને જોવાની છે. દ્રષ્ટાની દષ્ટિ મળતાં તમે આજે જેને સ્વ માનો છો તે પર લાગશે. વસ્તુમાંથી સ્વત્વ નીકળી જતાં નિર્માત્વની શાન્તિ મળશે. પછી શરીર પર દુઃખ થતું દેખાશે, પણ દુઃખનો સ્પર્શ નહિ થાય દ્રષ્ટા બની જોનારને દુઃખ પડે ખરું, પણ સ્પર્શ નહિ.

આ પ્રયોગ બહુ વાર કરવો પડશે. પ્રારંભમાં કઠિન લાગશે પણ ધીરે ધીરે દષ્ટિ ખીલતાં ભિન્નતાનું જ્ઞાન વધતું જશે. પ્રયોગ વગર આગળ નહિ વધાય. પ્રસન્નતાપૂર્વક ઉપવાસ કરતા અને ઉપવાસ કરી પ્રસન્નતા માણતા સાધકોને તમે જોયા છે ? ભૂખ્યા

છતાં પ્રસન્ન. ભૂખ લાગે પણ સ્પર્શે નહિ. અંદરની
જાગૃતિનું આ જીવંત પરિણામ છે.

સમ્યક્ત્વની આ એક ભૂમિકા છે, જેનાથી ચિત્ત
સ્થિતપ્રજ્ઞ થઈ જાય છે. સંપત્તિની જેમ વિપત્તિને પણ
એ સ્વીકારે છે. એવી ભૂમિકાએ પહોંચેલો આત્મા
સસ્મિત કહેશે: તરંગો ગમે તેટલા આવે પણ નૌકા
તરવા તૈયાર છે. સંપત્તિની ભરતી આવે કે વિપત્તિની
ઓટ, પણ અમારી નૌકા તો તરવાની જ. જીવન
છે તો સુખ અને દુઃખ આવવાનાં જ કારણુકે
જીવનનો એ માર્ગ છે. આપણી આસપાસ બધા
જ્ઞાની નથી. આપણે ઘણાઘણા અજ્ઞાનીઓથી ઘેરાયેલા
છીએ. ઘણીવાર મહાનમાં મહાન પુરુષોને એમના
જીવનકાળ દરમિયાન એમના ઘરનાં પણ એમને
નથી ઓળખી શકતાં; એ અણપ્રીછ્યાં જ રહી જાય
છે. એમ જ લાગે કે ઘરના માણસો જાણે ધર્મ-
શાળામાં આવી રહેલા મુસાફરોની જેમ વસે છે.
જ્ઞાનદષ્ટિને કારણે એકબીજાથી અલિપ્ત રહેતા હોય
તો તેમની આ જળકમળવવત્ સ્થિતિ વિશે સમજ
શકાય, પણ આ તો અજ્ઞાનના માર્યા અજાણ્યા રહે છે.

આપણાં પ્રિયમાં પ્રિય સ્વજનો પણ આપણને
અંદરથી નહિ પણ બાહ્ય દષ્ટિથી જુએ છે. અંદરથી

જોવા માટે તો આંખ જોઈએ. જે પોતાને જ ન જુએ તે સામાના આત્માને કેમ જુએ ? આમાં માત્ર સામાનો જ વાંક નથી. જેમ એ તમને નથી જોઈ શકતા તેમ તમે પણ તમારા સ્વજનને અંતરદષ્ટિથી નથી જોઈ શકતા. અજ્ઞાનીઓની આ કેવી વિષમતા-ભરી એકલતા છે ? સમ્યગ્દર્શનથી આત્મદષ્ટિ ખૂલે પછી માનવી દેહને નહિ, દેહધારીને જુએ છે; શરીરને નહિ, આત્માને જુએ છે.

લૌતિક જ્ઞાન વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરાવે છે, આત્માનું જ્ઞાન સંગ્રહમાંથી મુક્ત કરાવે છે. વિજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થયેલા સાધનો બંધનકારક બને છે, જ્યારે આત્મજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત સાધનો બંધનમાંથી મુક્ત થવામાં સહાયક થાય છે. આ જ્ઞાન એ સમ્યગ્ જ્ઞાન છે.

એક નૌકામાં આઠ પ્રવાસી છે. એ સૌ યુવાન અને ભણેલા છે. દરેક જુદા જુદા વિષયમાં સ્નાતક થયેલા છે. નાવ પાણીમાં તરતી આગળ જઈ રહી છે. અડધે પટે ગયા પછી કોઈએ પૂછ્યું કે, કેટલા વાગ્યા હશે ? જવાબ આપવાને બદલે સૌ યુવાન મશ્કરી કરવા નાવિકને જ પૂછે છે : “ ભાઈ, તારી ઘડિયાળમાં કેટલા વાગ્યા છે ! ” નાવિક કહે : “ મને વાચતા જ આવડતું નથી ત્યાં ઘડિયાળ રાખીને શું

કરું ?” સૌ બોલી ઊઠે છે: “ તારી અડધી જિંદગી પાણીમાં ગઈ. વાચતાં પણ ન આવડે ?” થોડી વારમાં શહેર નજીક આવતું દેખાયું. ટાવરમાં ટકોરા પડે છે. યુવાનો પેલા નાવિકને પૂછે છે: “ વાચતાં તો ન આવડે પણ બરાબર ગણતાં તો આવડે છે ને ? ગણુ ભેઈએ, કેટલા ટકોરા થયા ?” “ ભાઈઓ, મને ગણતાંય બરાબર નથી આવડતું.” ત્યારે સૌ ખડખડાટ હસી પડ્યા અને કહે: “ તારી પોણી જિંદગી પાણીમાં ગઈ.”

થોડીવાર પછી ઉપરવાસથી પૂર આવતું દેખાયું. નાવિકે જાહેર કર્યું: “ પૂરતું ખૂબ ભેર છે ! પૂર આવી પહોંચતા નૌકા કદાચ ગુલાંટ પણ ખાઈ જાય. તમને તરતાં આવડે છે ?” કોઈને તરતાં આવડતું નહોતું. એટલામાં પૂર આવ્યું. નાવ ડૂબવા લાગી. નાવિકથી ન રહેવાયું. એણે કહ્યું: “ મારી પોણી જિંદગી પાણીમાં ગઈ, પણ પા બચી જશે; જ્યારે તમારી તો હવે આખીય જિંદગી પાણીમાં જવાની. અંહી તરવાના જ્ઞાન સિવાય બીજું બધું જ્ઞાન નકામું છે.”

આ વાત સૌને લાગુ પડે છે. તમને બીજું બધું જ્ઞાન છે, બધી રીતે હોશિયાર છો, આ બધું ખરું, પણ સંસારસાગરમાં કેમ તરી જવું તે આવડે

છે ? જ્ઞાનીઓ કહે છે: ભવસાગરને કેમ તરી જવો તે જાણે તે જ્ઞાની.

જ્ઞાનની બે શાખા છે: વિષયપ્રતિભાસ અને આત્મસ્પર્શી. પહેલું જ્ઞાન ભાડે મળે. સ્કૂલ અને કોલેજમાં પણ મળે. આત્મસ્પર્શી જ્ઞાન ભાડે નથી મળતું; એને માટે અંદર ડૂબકી મારવી પડે છે, પોતે પોતાને પ્રશ્ન કરી, પોતાને જાણવો પડે છે. આવા જ્ઞાનવાળો દુનિયામાં વસતાં જેમ હસે છે તેમ દુનિયાને છોડતો હોય છે ત્યારે પણ હસતો હસતો છોડી શકે છે.

ભગવાન મહાવીરે દેહ છોડતાં પહેલાં સોળ પ્રહરની છેલ્લી દેશનાં આપેલી. તેમને થયું કે મારી પાસે જે છે તે સૌને આપતો જાઉં. જ્ઞાનના ખજાના જેવું ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર માનવજાતને આપ્યું. આ સુધાની વૃષ્ટિ પ્રસંગે પણ તેમના મુખકમળ પર કેવો આહ્વાદ હતો ! એમને એમ જ થતું હશે ને કે જતાં જતાં જગતનાં હૃદયના ખ્યાલા જ્ઞાનથી છલકાવી જાઉં !

જેને મરતાં આવડે તે જીવ્યો કહેવાય. એક તત્ત્વજ્ઞાનીએ કહ્યું છે: અકસ્માતને બાદ કરતાં મને કહો કે કોણ કેમ મરી ગયો, તો હું કહીશ કે એ

કેમ જીવી ગયો, મરણ એ જીવનનું સરવૈયું છે. અકસ્માતમાં પૂર્વજન્મનું કર્મ ચાલ્યું પણ આવતું હોય એટલે એમાં માણસનું કંઈ ન ચાલે. પણ તે સિવાય સામાન્ય રીતે તો જીવન જેવું જિવાય તેવું જ મૃત્યુ થાય. જીવનનો વળ મૃત્યુના છેડામાં છે.

વિવેકી માણસ જીવનનો છેડો સુંદર કેમ થાય તેનો જ વિચાર કરે છે. એટલા માટે આ સમ્યગ્ દર્શન પછી સમ્યક્ જ્ઞાનની જરૂર છે. આત્મા શું છે, ક્યાં જવાનો છે, કેવી રીતે કર્મથી ભારે થાય છે, કેમ મુક્ત થાય અને અમૃતતત્ત્વનો લોકતા અને તે જાણવાનું છે.

યાજ્ઞવલ્કય આત્મસાધના કરવા અરણ્યમાં જતાં પહેલા પોતાની બધી સંપત્તિ વહેંચે છે. આ જોઈ પત્ની મૈત્રેયીએ તેમને પૂછ્યું: “આપ મને પણ શું આ સંપત્તિ જ આપવા માગો છો? અને એ જો આપવા જેવી વસ્તુ હોય તો આપ એને તજવા કેમ તત્પર બન્યા છો? આનાથી મને અમૃતનું તત્ત્વ મળવાનું ખરું? જેનાથી અમૃત ન મળે તે લઈને હું શું કરું? જે લીધા પછી છોડવું પડે તે લીધું પણ શા કામનું? મને તો તમે જે સાધનાથી આત્મતત્ત્વ પામવાના છો એ બતાવો.”

આ આત્મજ્ઞાન પામવા શાન્તિની પળોમાં ચિન્તન કરવાનું છે. શાન્ત વાતાવરણમાં જ તળિયે રહેલી વસ્તુ દેખાય છે, ધાંધલમાં કંઈ ન દેખાય. તમે ધ્યાન કરવા બેસો છો ત્યારે પણ તમારી આગળ-પાછળ ખેંચતાણ હોય છે. તમારા મન પર કેટલું બધું દબાણ છે? સુખીમાં સુખી માણસ પણ આ દબાણથી મુક્ત નથી. આવો માણસ શાન્તિની લહેજત કેમ માણી શકે? વધારે સાધન એટલે વધારે દોડ! રે, ખાવામાંય શાન્તિ ન હોય તો સ્વાધ્યાય માટે તો હોય જ ક્યાંથી? તમે સુખી છો? સુખ શું છે? સુખ એટલે શાન્તિ. તમને શાન્તિ છે? જ્યાં સુધી શાન્તિ ન સંભવે ત્યાં સુધી વસ્તુનું દર્શન કેમ થાય?

સ્નાન કરતાં, પાણીના હોજમાં તળિયે જઈ પડેલી હીરાની વીંટી પાણીમાં તરંગો હોય તો ન દેખાય. પાણી નિર્મળ થાય અને તરંગ શાન્ત થાય તો જ દેખાય. તેમ હૃદયની વસ્તુ પણ ક્યારે દેખાય? ચિત્ત શુદ્ધ થાય અને શાન્ત થાય ત્યારે.

અજ્ઞાનીનું કામ તરંગો વધારવાનું છે, જ્ઞાનીનું કામ તરંગો શાન્ત કરવાનું છે. જેટલા તરંગો ઓછા તેટલી શાન્તિ વધારે. જેટલી વસ્તુ વધારે તેટલા

તરંગો વધારે. ઘણીવાર તો આખો માણસ જ એમાં દટાઈ જાય છે.

વસ્તુઓ માણસને ઉપર લાવવા માટે હોય, નહિ કે એને ઢાંકી દેવાં. જેમ પેલા અજ્ઞાની લકતો લગવાનની પૂજા કરવાને બદલે લગવાનને જ ફૂલોથી ઢાંકી દે છે, તેમ માણસ વસ્તુઓથી ઉપર આવવાને બદલે પોતે જ વસ્તુઓથી ઢંકાઈ જાય છે.

આ બધાં Means છે, End નથી. સાધન છે, સાધ્ય નથી. સાધન અને સાધ્યનો ભેદ સમજતાં તમે જ તમને પૂછશો: હું મારો શેઠ છું કે નોકર છું ?

વાતાવરણ માણસની પરિસ્થિતિ પર નિર્ભર છે. માણસ નિર્બળ તો વાતાવરણ બળવાન. માણસ સબળ તો વાતાવરણ નિર્બલ. પછી વાતાવરણ માણસને નહિ, માણસ વાતાવરણને બદલે છે.

તમારી શાન્તિના ભોગે તમે કંઈ જ ન કરો. સ્વાધ્યાયની મજા શાન્તિમાં છે. સ્વનું અધ્યયન તે સ્વાધ્યાય. આ સ્વનું અધ્યયન શાન્તિ વિના કેમ થાય ?

તરંગો વિહોણા શાન્ત જળમાં જેમ સ્પષ્ટ પ્રતિબિમ્બ પડે છે તેમ નિર્વિકારી અને વિકલ્પ-

વિહોણા શાન્ત એનો, સંસ્કારોમાં નહીં કોણેનો
અનુભવ-પ્રકાશ જિલાય છે. ૨૦૦૯

“હું કોણ છું” એનો અનુભવ નથી એટલે જ
લોકો પરદત્ત નામના મોહમાં ફસાયા છે. નામના
માટે માણસ પરેશાન પરેશાન થઈ જાય છે. ઘણી-
વાર તો એ નામની આ ભૂખને તૃપ્ત કરવા ધર્મ-
સ્થાનોમાં અને સાધુસંતો પાસે પણ જતો હોય છે.
ત્યાં ધર્મ કરતો કરતો પણ પોતાનું નામ કેમ વધે
તે આડકતરી રીતે જોતો રહે છે. નામની મહત્તા
એટલી બધી છે કે મરણ-પથારીએ પડેલા માણસનું
નામ જોલો એટલે એ આંખ ઉઘાડે. તે વખતે ઘરના
કોઈ યાદ ન આવે પણ પોતાનું નામ તો યાદ
આવે જ. વિચારી જુઓ : નામ જન્મથી નથી લાવ્યા;
નામ પાડેલું છે, આપેલું છે, ખીજાએ દીધેલું છે;
છતાં તે માણસના મનને કેવું વળગ્યું છે ! ઊછીની
વસ્તુ પર પણ કેટલો મોહ ! જે સાધક આત્મલક્ષી
છે, તે કોઈ પણ પ્રકારની પદવીથી રાજી નહિ થાય.
તેને નામથી નહિ, રામથી કામ છે. એનું નામ
ભૂંસાઈ જાય તોય એને ‘હુ’ ખ ન થાય. એ જાણે છે
કે હું તો અનામી છું. નામ કોઈએ આપ્યું હતું
અને એમણે જ ભૂંસી નાખ્યું.

નાની નાની વાતમાં લોકો અકળાઈ જાય છે.

આત્મના અજ્ઞાનને લીધે માણસો આળા મનના થઈ ગયા છે. એમને નાની નાની વાતમાં અપમાન લાગે. જરીકમાં નારાજ થઈ જાય. પણ એ ભૂલી બ્ધ છે કે જે પોતાની જાતનું જ ગૌરવ ન સમજે તે તમને ગૌરવ ક્યાંથી આપે ! જે પોતાને સમજે છે તે જ ખીજને સમજવા કંઈક સફળ થઈ શકે છે.

એક બહેર પ્રવચનમાં પ્રવચન શરૂ થતાં પહેલાં, એક આગેવાન ભાઈ મારી ઓળખ આપવા ઊભા થયા. મને મનમાં થયું : પહેલાં તું તારી ઓળખ તો આપ. જેની ઓળખ આપવાની છે તેની કોઈ આપતું નથી; ખારદાનની જ વાતો કરે છે, માલને તો કોઈ પૂછતું જ નથી ?

કોઈ આપણા માટે બોલે તો વિચારવું કે ઠીક છે, એ મારા વિષેનો બાંધેલો એમનો અભિપ્રાય છે; મારી ઓળખાણ નથી. અભિપ્રાય બધા ચર્મચક્ષુના છે, ઓળખ દિવ્ય નયનની છે. દિવ્ય નયનમાં હું કોણ છું તેની જાણ છે. એ જ્ઞાનદષ્ટિ છે. આ દષ્ટિના ચિકાસ પછી લોકો પૂછે તો પોતાનું નામ જરૂર બતાવે, પણ અંદરથી ન્યારો રહે—એમાં આસક્ત ન થઈ જાય. આ દષ્ટિ આવતાં સંપ્રદાયોનો મોહ એની મેળે જ વિલીન થઈ જશે. એકતા માત્ર ભાષણોથી નહિ, સમજણથી આવે છે. આત્માની

સાચી સમજ વધતાં ગચ્છ અને ફિરકાઓનાં બંધન એની મેળે જ તૂટી જશે. આઝ મોટું થાય તો વાડ રહે? અરે, ઘણીવાર તો આડનો વિસ્તાર વાડને તોડી નાખે છે! આત્માની સમજ વિનાની એકતા એ ઉપરની એકતા છે. નીચે નામનો મોહ તો છુપાઈને બેઠો જ છે; નામનાની જરાક તક મળતાં એ એકતામાં તડ પડતાં વાર નહિ લાગે! અજ્ઞાની-ઓની એકતા પાણીથી બાંધેલા રેતીના લાડુ જેવી છે. તાપ પડતાં એ છૂટા પડ્યા વિના નહિ રહે.

સમ્યક્ જ્ઞાનની દૃષ્ટિ જ કોઈ ઔર છે; એમાં સહજ સંપ—શુદ્ધ પ્રેમ છે. આ દૃષ્ટિમાં આત્માનું જોડાણ છે. નામ આગળી ગયું છે. બસ, પછી આત્માઓની પ્રેમમય સૃષ્ટિ જ છે, આત્મમિલનનો પરમ રસ છે, આત્મદૃષ્ટિ રસેશ્વર છે.

તમને કાયમાં જોવાની કળા આવડે છે? તમે તમને બરાબર જુઓ છો? અંદર કોણ દેખાય છે? આત્મા દેખાય છે કે શરીરનું પ્રતિબિમ્બ દેખાય છે? અંદર દેખાય છે તે તું નથી; તું તો, નથી દેખાતો તે તું છે. શરીર દેખાય છે, પણ તે દેખી શકતું નથી. તે તો શરીરની અંદર, આંખની બારીની પાછળ બેઠો છે, કાયની સામે તો પૂતળું બિલું છે. પૂતળું પોતે પોતાને જોઈ શકતું નથી.

આત્મા પ્રયાણ કરી જતાં આ પૂતળું થોડું જ પોતાને જોવા કાચની સામે ઊભું થવાનું છે? મેલો જે નિરાકાર છે તે આ આકારને જોઈ રહ્યો છે. આકાર બદલાયા કરે છે. નાનામાંથી મોટો થાય, મોટામાંથી વૃદ્ધ થાય; વૃદ્ધ થતાં ઘસાઈને ક્ષય થાય! યૌવનમાં માંસથી લસલસતી કાયા ઘડપણમાં મૂઠીભર હાડકામાં ફેરવાઈ જાય છે ને ?

આ બધી વધઘટ છે. વધઘટ એટલે પુદ્ગલ. પુદ્ગલની વ્યાખ્યા જ એ કે પુરાવવું અને ગળવું. ભરાય, ખાલી થાય. કેવી રીતે ભરાય અને કેવી રીતે ખાલી થાય તે વિચારો એટલે પુદ્ગલની અસારતા અને ચંચલતા સમજશે.

કોઈએ પૂછેલું કે શરીર અને આત્માને જુદાં કેમ જાણવાં? પૂછનાર ભાઈ સુખી હતા. જ્યાં જાય ત્યાં કેમેરો તો તેમની પાસે હોય જ. ફોટાના ભારે શોખીન.

મેં કહ્યું: જેની વધઘટ-ક્ષય અને વૃદ્ધિ-થાય તે શરીર; અને જે સદા શાશ્વત, અક્ષયી તે આત્મા. તમે તમારા ફોટા પાડ્યા કરો છો પણ શૈશવથી આજસુધીના વિવિધ ફોટાઓને ક્રમશઃ ગોઠવી, કોઈક દિવસ વિચાર તો કરો કે આમાં હું કોણ? આ

બાળો કે આ યુવાન ? તમને ખ્યાલ આવશે કે આ જે દિવસરાત બદલાયા કરે છે અને વધઘટ થયા કરે છે તે હું નથી; આ તો મારી અવસ્થા છે. હું તો અવસ્થાથી પર છું. સ્થિર છું.

પેલા મસ્ત આત્માએ ગાયું છે—

જૂનું તો થયું રે દેવળ જૂનું તો થયું;
મારો હંસલો નાનો ને દેવળ જૂનું તો થયું.

હંસલો નાનો છે—એ તો એ જ છે—પણ આ દેહદેવળ જૂનું થયું છે. આ સમજણે જ યોગીઓ સદા મસ્ત રહે છે. તેમને ઘડપણ આવે, પણ સ્પર્શે નહિ. મૃત્યુ આવે તો કહે: “ચાલો, હવે નવા ઘરે જઈએ.” આ અનુભવ થાય તો આનંદની સુવાસ લેતા લેતા જિવાય અને જીવતાં જીવતાં આનંદની સુવાસ ફેલાવાય.

આમ માણસનું જ જીવન પ્રેરણા બનવું જોઈએ. જેનું જીવન પ્રેરણારૂપ નથી તેને તો એના પુત્રો પણ પ્રેમથી યાદ નથી કરતા; અને કહે છે: “પૈસા મૂકી ગયા એમાં શું નવાંઈ કરી ગયા ? સાથે લઈ જવાતા હોત તો એક પૈસો પણ રહેવા ન દેત. શું કરે ? લઈ ન જવાય એટલે મૂકી જ બાય ને ?” સંસ્કાર બગરના ઘરોમાં તો પુત્રપુત્રીઓ માતાપિતાને

પગે લાગતાં ય શરમાય. વારસો જોઈએ છે, વર્તન નહિ; પૈસો જોઈએ છે, માળાપનો પ્રેમ નહિ.

સારા કામ તો કરવા નથી. પ્રેરણારૂપ બનવું નથી. લોકો એને યાદ કરે તે માટે એ જ્યાં જાય ત્યાં ધર્મશાળામાં પણ કાળા કોલસાથી પોતાનું નામ લખે. નામ ઊજળું કરવાને બદલે કાળું કર્યું. નામ દીવાલ પર નહિ, પણ હૃદયમાં રહે છે. કોલસાથી નહિ, પણ પ્રેરણામય જીવનથી લોક-સ્મૃતિમાં અમર થવાય છે.

પ્રભાતે પ્રતિક્રમણમાં બોલાતી ભરતેશ્વરની સ્તુતિમાં કોનાં નામ ગવાય છે? ભરત, સીતા વગેરે. સત્તા અને સતીઓ પોતાના અકલંક શીલના તેજથી આજ પણ જીવંત છે. એમના યશનામનો રણકો ત્રણે જીવનમાં પ્રભાતના મંગળમય વાતાવરણમાં ગુંજે છે. પ્રેરણાદાયી જીવન ‘સ્વ’ અને ‘પર’ બંને માટે કલ્યાણપ્રદ છે.

જ્ઞાનના પ્રકાશથી જેઓ જીવન જીવે છે, તેઓ પ્રકાશ દ્વારા જીવન અને મૃત્યુ બંનેને જાણે છે એટલે એ અભય છે. આ જન્મ પહેલાં પણ જીવન હતું અને આવનાર મૃત્યુ પછી પણ જીવન રહેવાનું છે. આ કિનારે પણ જીવન છે અને સામે કિનારે

પણ જીવન છે. વચ્ચે જન્મ-મરણમાં પ્રવહ સ્ત્રોત
કર્મ-વાસનાને લીધે આ આત્માને જન્મમરણના
ચક્રાવામાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. જેમ કેઈ તુંબડા
પર કીચડના થર જામ્યા હોય તો તે કીચડના કારણે
એટલા સમય પૂરતું પાણીમાં ડૂબે, પણ ઉપરનો
કીચડ અને કચરો દૂર કરો એટલે એ તરત અદ્ધર
આવે અને પાણીની સપાટીની ઉપર આવી તરવા
લાગે. આત્મા પણ વાસના અને કર્મના કીચડને
કારણે જન્મમરણની સરિતામાં ડૂબે છે. એ વાસના
દૂર થતાં આત્મા એક ક્ષણમાં ઉપર આવે, એને
ઉપર લાવવો નથી પડતો, એ આવે જ. ઉપર આવવું
એ જ એનો સ્વભાવ છે. દીપકની જ્યોતનો સ્વભાવ
જ છે ઉપર જવું છે. દીવાને ઊંધો કરો પણ જ્યોત
ઊંધી નહિ થાય. જ્યોતનો સ્વભાવ નીચે જવાનો
છે જ નહિ. એ તો ઉપર જ જાય.

સમ્યક્ દર્શન એ આત્માની રુચિ છે, સમ્યક્
જ્ઞાન એ આત્માની સમજણ છે, સમ્યક્ ચારિત્ર એ
આત્માનો અનુભવ રસ છે. આ છેલ્લી ભૂમિકામાં
પ્રશ્ન, પ્રશ્ન નથી રહેતો; ઉત્તર બને છે. શુંજન,
શુંજન નથી રહેતું, તૃપ્તિ બને છે.

ભ્રમર અને ફૂલમાં આ ત્રણે ભૂમિકાનું દર્શન
થાય છે. કેઈ એક બગીચામાં સુંદર એવું ફૂલ

ખીલ્યું છે. બ્રમરને તેની સુવાસ આવે છે, સુવાસ આવતાં જ એ કૂલ અમુક દિશાએ આવેલા બગીચામાં હોવાું જોઈએ એવી એને ઝાંખી થાય છે—આ થયું દર્શન. હવે બ્રમર ઝડતો ઝડતો જે બગીચામાંથી કૂલની સુવાસ આવે છે ત્યાં પહોંચે છે, કૂલ કયાં છે એ શોધી કાઢે છે—આ થયું જ્ઞાન. પછી કૂલની અંદર એ રસપાન કરવા બેસી જાય છે. ન ઉડ્યન છે, ન ગુંજન છે, માત્ર ચૂસવાની મગ્નતા છે. શાન્ત અને મગ્ન બની મધપાન કરવામાં લીન થઈ જાય છે—આ થયું ચારિત્ર. ચારિત્ર આત્મતત્ત્વની રમણતા છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની જે બીજી એક પદ્ધતિ છે એ રીતે આ વાત વિચારીએ:

તસ્ય એવ અહમ્-તસ્યૈવાહમ્: હું તેનો જ છું.—દર્શન
તવ એવ અહમ્-તવૈવાહમ્: હું તારો જ છું.—જ્ઞાન
ત્વમ્ એવ અહમ્-ત્વમેવાહમ્: તું એ જ હું છું.—ચારિત્ર.

દર્શનમાં સાધક પરમાત્મના પ્રત્યક્ષ મિલનથી અબ્બણુ છે. આપ્ત પુરુષના કહેવાથી એને શ્રદ્ધા થઈ છે. આ પ્રથમ ભૂમિકામાં શ્રદ્ધાળુ આત્મા કહે છે: હું તેનો છું. આમાં પોતે પ્રથમ પુરુષમાં છે.

લગવાન ત્રીજા પુરુષમાં છે. લગવાનને જોયો નથી પણ એના વિષે સાંભળ્યું છે.

પછી આવે છે દ્વિતીય ભૂમિકા. પહેલામાં દર્શન હતું. હવે જ્ઞાન થયું છે. પ્રભુને જોયા છે. એ સામે જ છે એટલે કહે છે: હું તારો જ છું. પોતે પ્રથમ પુરુષમાં છે. લગવાન હવે બીજા પુરુષમાં છે. નજીક આવ્યો છે.

તું એ હું જ છું—આ ત્રીજી ભૂમિકા છે. પોતે અને પરમાત્મા બંને પ્રથમ પુરુષમાં આવી ગયા. લગવાનમાં જે ગુણો છે તે બધા પોતાનામાં છે એની એને દૃઢ પ્રતીતિ થઈ છે. એટલે આત્મ-રમણતામાં કહે છે: તું એ હું જ છું.

દૃષ્ટાન્ત તરીકે ગામડાની કોઈ કન્યાનાં શહેરના કોઈ ધનવાન યુવક સાથે વિવાહ થયા હોય, વેવિ-શાળ માબાપે નક્કી કર્યું હોય; કન્યાએ યુવકને જોયો ન હોય અને સખીઓમાં વાત નીકળે તો કહે: હું તેની છું, જોયા પછી એમ કહે: હું તારી જ છું. લગ્ન થયા પછી ઘરની સ્વામિની બનીને કહે છે: તું એ હું જ છું.

એ જ રીતે કોઈ શેઠને ઘણી દુકાનો હોય,

ગામેગામ એની શાખા હોય. અને એની કોઈ શાખામાં કોઈ નવો નોકરીએ રહે અને પૂછે તો કહે: હું શેઠનો માણસ છું. શેઠને જોયા પછી કહે: હું તમારો જ છું. અને આગળ વધતાં નોકરમાંથી મુનિમ થાય, મુનિમમાંથી શેઠનો આઠ આનીમાં ભાગીદાર થઈ શેઠના જેવો થઈ જાય. શેઠમાં અને એનામાં ભેદ ન રહે ત્યારે કહે ને કે તમે તે જ હું છું !

દર્શન એ આત્માની ઝાંખી છે, જ્ઞાન એ આત્માની સમજ છે. ચારિત્ર એ આત્માની રમણતા છે-પૂર્ણ એકતા છે.

સૂરીની મને એક કવિતા યાદ આવે છે. એક આશક છે. એ પોતાની પ્રિયાને ત્યાં જાય છે. પ્રિયાનું ઘર દૂર છે. છતાં એ ત્યાં પહોંચી જાય છે. સાંજે જઈ એ ખારણા ઉપર ટકોરા મારે છે. અંદરથી અવાજ આવે છે: “કોણ છે?” આશકે જવાબ વાળ્યો, “હું છું.” અંદરથી ઉત્તર આવ્યો: “આ સ્થાન નાનું છે, આમાં હું ની જગ્યા નથી!” દ્વાર ન ખુલ્લું. એ ચાલી ગયો. જંગલના એકાન્તમાં જઈ બેઠો. એનું મન ધીરે ધીરે શાન્ત પડ્યું. ચંચળતા શમી ગઈ. મન પરનું ઢાંકણું ઉઘડી ગયું. અંદરથી જ એને જવાબ મળ્યો. એ જવાબમાં જે

તત્ત્વ સમાયુત્ હતું તે સમજતાં એ હસી પડ્યો. ઊભો થયો અને આવ્યો ફરી એ પ્રિયાને દ્વારે. ટકોરા મારી એ પ્રતીક્ષા કરતો ઊભો જ રહ્યો. અંદરથી ફરી એ જ પ્રશ્ન: “કેણ છે?” જવાબ વાળ્યો: “તું છે.” દ્વાર ખુલ્લું.

તું તે જે સ્વયં છો તે આ જ છે. આ અને તે જુદાં નથી. બિન્દુ નાનું દેખાય છે પણ સિન્ધુથી જુદી જાતનું નથી. અરે, બિન્દુ એટલે જ સિન્ધુ! બિન્દુઓ ન હોત તો સિન્ધુ સંભવત કેમ? આત્મા ન હોત તો પરમાત્મા આવત ક્યાંથી? વાતનો કે ચર્ચાનો આ વિષય નથી. આ તો અનુભવનો આનંદ છે.

વાસનાના વ્યસનમાં લપટાયેલા મનને મુક્તિની મઝા નહિ સમજાય. એ બંધાયેલા જંતુને આત્મ-સ્વાતંત્ર્યમાંથી ઊછળતી ઊર્મિઓની આહ્વાદકતા સ્પર્શે પણ કેમ?

નાહી-ધોઈને સ્વચ્છ બનેલા માણસને જરાક ધૂળની રજ અડતાં પણ બેચેની થાય. પણ ધૂળ અને ઉકરડામાં જ આળોટતા પ્રાણીને સ્નાન કરી શુદ્ધ થવાનો વિચાર સરખાય સ્પર્શે?

શક્તિ ચંચળતામાં નહિ, સંયમમાં છે. અવાજોમાં નહિ, અંતરમાં છે. અંતરમાં ઊંતરીને જુઓ કે અંદર કેવો પ્રશાન્ત શક્તિનો સ્રોત વહી રહ્યો છે !

Atom-અણુ કૂટતાં અંદરથી શક્તિ પ્રગટે છે તેમ અહંનું કોચલું કૂટતાં અંદરથી સ્વયં પ્રગટે છે. અહંના કોચલામાં સ્વયં છુપાયેલ છે. અહં ક્યારે કૂટે ? અંદર ઊંડા ઊતરે ત્યારે. લોકો અહંના નાળિયેરને ઢાંત વતી તોડી સ્વાદ લેવા ચાહે છે. પણ બહાર કંઈ નથી. જે છે તે કોપરુ અંદર છે. નાળિયેરનું ઉપરનું કોચલું તૂટે તો જ અંદરનું મીઠું પાણી મળે.

અહં ઢાંકણ છે, સ્વયં તત્ત્વ છે; અહં પ્રતિષ્ઠા કે અહંકાર છે, એ કોઈએ આપેલું છે, પારકું છે. સ્વયં કોઈએ આપેલું નથી. એ પોતે સ્વયંસિદ્ધ છે. અહં ખેડી છે, સ્વયં મુક્તિ છે.

અહં ઓળખાણ આપવા માગે છે કે હું કોણ છું, જ્યારે સ્વયં ઓળખાણ ભૂંસવા માગે છે.

એક સાધુ પાસે ત્રણ મિત્રો આવ્યા. એમને સાધના કરવી હતી. સાધુએ પૂછ્યું : “ તમે કોણ

છો ?” પહેલાએ કહ્યું : “હું ? હું રાજકુંવર છું. વીશ ગામનો સ્વામી છું.” “બસ !” સાધુએ બીજાને પૂછ્યું : “તમે કોણ છો ?” “હું ? હું નગરશ્રેષ્ઠીનો પુત્ર છું. એક કરોડ રૂપિયા મારા પિતા પાસે છે. હું તેનો એકનો એક પુત્ર છું. મારું સ્થાન ઘરમાં અદ્વિતીય છે.”

સાધુએ ત્રીજાને પૂછ્યું : “અને તમે ? તમે કોણ છો ?”

ત્રીજાએ હાથ જોડી નમ્રતાથી કહ્યું : “પ્રભો ! હું જાણતો હોત કે હું કોણ છું તો અહીં આપની પાસે શાને આવત ? આપ જ બતાવો કે હું શું છું ? હું કોણ છું ? કારણ કે, હું સ્વયંને ભૂલી ગયો છું. બધાની સાથે નામ અને ધામમાં પુરાયો છું.”

સાધુએ જાણ્યું : ત્રણમાં આ જ સાધક છે. શાન્તિમાં સ્વયંને પામવા આ આવ્યો છે. પેલા બે તો નામ અને ધામવાળા છે : એકની પાસે પૈસાનો અહં છે, બીજાની પાસે પ્રતિષ્ઠાનો. આ અહં તો સ્વયંને આવરે છે ! પદવી અને પ્રતિષ્ઠામાં જ પ્રસન્નતા માનતો માણસ પ્રભુતાને કેમ પામે ?

ચૈતન્યની ચારિત્ર્યરમણતા એટલે પ્રાપ્તિ નહિ,

તૃપ્તિ. ભગવાન મહાવીર ગૃહત્યાગ કરી જઈ રહ્યા છે ત્યારે નન્દીવર્ધને એમને કહ્યું: “ભાઈ! રાજપાટ છોડી જંગલમાં જવા કરતાં આ રાજ્ય શું ખોટું છે?”

ભગવાન મહાવીરની આંખો આઠકાંશ પ્રતિ ઊંચી થઈ અને તૃપ્તિનો પમરાટ પ્રશરાવતા એમણે કહ્યું: “ખંધુ! જેનું સામ્રાજ્ય ગગનથીય ઊંચું છે તે આ ધૂળમાં સમય કેમ વિતાવે? જે પોતાના પર આત્મામાં રાજ્ય કરવા આવ્યો છે તે અન્યનાં શરીર પર રાજ્ય કરવા કેમ રોકાય?.....”

આ શબ્દો કયા ઊંડાણોમાંથી આવે છે? જ્યાં વાસનાભરી બુદ્ધિ ડોકિયું કરવા પણ હિમ્મત નથી કરી શકતી એવા ઊંડાણોમાં આ સમજ પડી છે. મધની પ્રાપ્તિ પછી તો મધુકર પણ ભટકવું મૂકી તૃપ્તિની લીનતા માણે છે! આ લીનતા એ જ જીવનના પરમ આનંદની પ્રાપ્તિભરી પૂર્તિ છે. એ પામવું એ જ આ માનવજીવનનો પરમ હેતુ છે, ઉદ્દેશ છે. મુક્તિની આ ભૂમિકા પામવા પ્રભુએ આપણને ત્રણ સાધન બતાવ્યાં: દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર. આત્માની ઝાંખી એટલે દર્શન, આત્માની

સમગ્ર એટલે જ્ઞાન, આત્માની રમણતા એટલે ચારિત્ર્ય; આ ત્રણમાંથી એક પણ અપૂર્ણ હોય તો મુક્તિ ન સંભવે. હરડાં-ખેડાં-આમળાં એટલે ત્રિકુળા. તેમ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પરિપૂર્ણ પ્રાપ્તિ એટલે મુક્તિ. આ પૂર્ણની પ્રાપ્તિ આપ સૌને આ રત્નત્રયીની પૂર્ણતાથી થાઓ એ મહેચ્છા.

તેજનો લિસોટો

મને એક વૃદ્ધની યાદ આવે છે. એંસી વર્ષની ઉંમર હતી, અને રસ્તાની એક પડખે ખાડો ખોદીને તે એક આંખો વાવી રહ્યા હતા.

કોઈકે જઈને પૂછ્યું: “દાદા, તમે આ શું કરો છો?”

દાદાએ કહ્યું: “હું આંખો વાવું છું.”

કો'ક ટીખળી માણસ હતો એણે મશ્કરી કરી: ‘અરે, દાદા, તમને તે આ કેવી માયા લાગી છે!

આ આંખો વાવો ક્યારે, એ જિગે ક્યારે, એના ફળ આવે ક્યારે અને તમે ખાઓ ક્યારે?’

પેલા વૃદ્ધે કહ્યું: ‘લાઈ, આ માયા નથી, આ તો માનવે જે અર્પણ કર્યું છે તે અર્પણનું આ તર્પણ છે.’

પેલાને કાંઈ સમજણ ન પડી એટલે કહ્યું: ‘એટલે શું?’

એમણે કહ્યું: ‘રસ્તા ઉપર જે આંખો છે તે મારા પુરોગામીઓએ વાવેલો છે. તેની છાયા આજે હું માણું છું. એની કેરી હું ખાઉં છું. ત્યારે મને થયું કે હું પણ એકાદો આંખો વાવતો જાઉં કે જેથી લાવિમાં આવનારી જે પેદી છે એને છાયા મળે. આપણે બીજાને લાલ આપવાનો છે.’

અમાસની રાત્રે તમે જોયું હશે કે આકાશમાં એક તારો જો ખરે છે તો તે તેજનો લિસોટો મૂકી જાય છે

એજ રીતે તમે લલે ખૂબ મહાન માનવી ન બની શકો; પરંતુ તમારા વર્તુળમાં, તમારા સમાજમાં, તમારા મિત્રમંડળમાં એક તેજનો લિસોટો મૂકીને જાઓ, કે જે માનવહૃદયમાં પ્રકાશ પાથરે.’

—ચિત્રલાલ

પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી
અંદ્રપ્રભસાગરજી મહારાજ
“ચિત્રલાલુ”
ના પ્રેરણાદાયી પુસ્તકો

૧. સૌરભ
૨. હવે તો જંગો
૩. ધર્મરત્નના અજવાળાં
૪. ભવનું લાલુ
૫. બિન્દુમાં સિન્ધુ
૬. પ્રેરણાની પરખ
૭. જીવન માંગલ્ય
૮. ભર્મિ અને હૃદય
૯. ચાર સાધન
૧૦. મધુ સંચય
૧૧. કથાદીપ
૧૨. પૂર્ણિમા પાછી જગી (પ્રેક્ષમાં)

પ્રાપ્તિસ્થાન :

દિવ્ય જ્ઞાન સં

૧૩૭, નેતાજી સુ

મુંબઈ-૧